

GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA ORTADOĞU'DA SU VE GIDA GÜVENCESİ İLİŞKİSİ¹

Elif ÇOLAKOĞLU*

ÖZ

Bugün küresel ölçekte suyun sektörel kullanımındaki en büyük artış, tarımsal su kullanımında yaşanmaktadır. Yeryüzündeki erişilebilir tatlı su kaynaklarının sınırlı olmasına ve bu kaynakların yaklaşık yüzde 70'inin tarımda kullanılmasına rağmen, ülkeler pahalı besinler ithal etmek durumunda kalmakta ve bu durum giderek bu ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelmelerine yol açmaktadır. Tarım alanlarının genişletilmesi olasılığı azaldığından; besin üretiminin artması, mevcut tarım alanlarından daha çok ürün elde edilmesine ve daha çok sulama yapılmasına neden olmaktadır. Bu yüzyıl boyunca beslenmesi gereken insan sayısındaki artış, tarımda su kullanımını yaklaşık beş kat artırmıştır. Bunun yanı sıra su dağıtım sistemlerinin adil olmaması, yoksulluk ve satın alma gücünün yokluğu ve ayrıca sayıları artan taşkınlar ve kuraklıklar, yıllık ortalama sıcaklıklarda görülen artışlar ve ani sıcaklık değişimleri şeklinde kendini gösteren iklim istikrarsızlığı, gıda güvencesizliğinin diğer temel nedenleri arasında yer almaktadır. Mevcut sorunun şiddetli bir şekilde yaşandığı bölgeler arasında Ortadoğu ön plana çıkmaktadır. Beslenme sorunuyla karşı karşıya olan bölge ülkeleri için gıdada kendi kendine yeterlilik giderek önem kazanmaktadır. Bu çalışmada yarı kurak-kurak iklim şartlarının hakim olduğu bir bölgede yer alan Ortadoğu'nun gıda güvencesizliği sorunu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Arap Baharı, Gıda Güvencesi, Tarım, Sürdürülebilirlik, Türkiye.

¹ Güncellenen bu çalışma, 11 – 13 Ekim 2016 tarihleri arasında gerçekleşen III. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi'nde "Ortadoğu'da Gıda Güvenliği" başlıklı bir bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bölümü, elifco@atauni.edu.tr

THE RECENT DEVELOPMENTS IN THE ISSUE OF FOOD SECURITY OF THE MIDDLE EAST AND TURKEY

ABSTRACT

The greatest increase of sectoral water use globally is seen in the usage of agricultural water. Despite the limited availability of accessible freshwater resources on the Earth and the use of about 70 percent of these resources in agriculture, countries are forced to import expensive food and this situation makes them more dependent on developed countries. Due to the reduced possibility of enlargement of agricultural lands, the increase in food production rely on the availability of more crops from the existing agricultural lands and lead to much more irrigation water. Because of the increase in the number of people to be fed during this century, the water use in agriculture has increased almost fivefold. In addition, unjust water-distribution systems, poverty and lack of purchasing power, and also floods and droughts, climatic instability in the form of more frequent heat waves and freezing winters, are among the other major causes of food insecurity. The Middle East comes in the first places in regions with this problems seen severely. The issue of food self-sufficiency is important for the region's countries with nutritional problems. This study addresses the food security of the Middle East with its predominantly arid and semi-arid areas.

Keywords: *The Middle East, The Arab Spring, The Food Security, Agriculture, Sustainability, Turkey.*

GİRİŞ

Yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan tatlı su kaynakları, tarımın vazgeçilmez bir girdisi olup, yaklaşık yüzde 70'i tarım sektöründe kullanılmaktadır. Ancak dünyada beslenmesi gereken nüfusun artması daha çok besin üretimini ve dolayısıyla daha çok sulamayı gerektirdiğinden, tarımda kullanılan suya yönelik talepte büyük artışlar yaşanmaktadır. Yine besin üretimini artırabilmek adına tarımda kullanılan girdilerin yanı sıra, işlenen toprağın ve hayvancılık faaliyetlerinin yarattığı atıklar, su kaynaklarının kirlenmesine neden olmaktadır. Küresel düzeyde gıda üretimine yönelik gereksinimin, bugüne (açlık sınırındaki 795 milyon insanla) (United Nations General Assembly, 2015: 3) kıyasla 2050 yılında yüzde

60 oranında artacağı (FAO, 2015, s. 2) ileri sürülmektedir. Ortadoğu² ülkelerinde ise bu durumun etkileri doğrudan görülebilmektedir. Bölgede zaten sınırlı olan tatlı su kaynaklarına yönelik talep arttıkça, tarımda kullanılan su miktarı daha da kısıtlanmakta ve bu ise, gıda güvencesizliğine neden olmaktadır.

1950'li yıllarda yaklaşık 92 milyon olan bölge ülkelerinin nüfusu, bugün yaklaşık 411 milyona (World Population Review, 2017) ulaşmıştır. Bu ise bölgede sulu tarım alanlarını üç, kaynaklardan çekilen suyu dört katına çıkarmıştır. Tarımda kullanılan su miktarı ise, bugün yaklaşık yüzde 84 oranındadır. (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2009, s. 37) Daha fazla gıda üretme isteği, su kaynaklarının verimsizce kullanımına yol açmakta ve kaynakların sürdürülebilir kullanımını (Maden, 10.09.2016) engellemektedir.

Bölgede ithal gıdaya bağımlılık düzeyi ise, oldukça yüksektir. Dünya genelindeki gıda fiyatlarındaki dalgalanmalardan olumsuz etkilenen söz konusu bölge, özellikle buğday gereksinmesini büyük ölçüde ithal etmek durumunda kalmaktadır. Bu durumun en somut yansımalarından biri, bölgeyi büyük ölçüde etkileyen Arap Baharı'dır³. Gıda fiyatlarının hızla artması (yüzde 40 oranında) ve küresel gıda güvencesinin zayıflaması, bu halk hareketlerinin esas nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Gıda fiyatlarının yükseldiği 2010 yılında bir seyyar satıcının ekonomik sıkıntıları sebebiyle kendisini yakmasıyla Tunus'taki ayaklanmaların başladığı (Hough, 2014: 44) ileri sürülmektedir. Bu dönemde uluslararası piyasalarda buğday fiyatlarının yüzde 30'luk bir artış göstermesi (Spencer, 2008: 4) ve derinleşen yoksulluk, sokak protestolarının başlamasının ve yayılmasının gerekçelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölgenin en kırılgan devletleri Sudan, Yemen, Suriye, Irak ve Mısır'dır. Tarımsal üretimi ve ihracatı bakımından göreceli iyi durumda olan Türkiye, Suudi Arabistan ve Fas (Nigatu, 2015: 6) önceki yıl göreceli siyasal istikrarın olduğu ülkeler arasında gösterilirken, bu yıl Ürdün, Tunus ve Bahreyn ile birlikte bu ülkeler mevcut coğrafyadaki olaylar

² "Geniş olarak yapılan Orta Doğu tanımı; Batı'da Fas, Doğu'da Pakistan'a kadar, Kuzey'de ise Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye'yi, Güney'de ise Yemen'e kadar uzanan hattı içine alır. Dar anlamda yapılan Orta Doğu tanımı ise Doğu'da Mısır'dan başlayıp, Afganistan'a Kuzey'de Türkiye'ye Güney'de ise Yemen'e kadar uzanan bölgeyi içermektedir. Geniş anlamda yaklaşık 22 devletin olduğu oldukça büyük bir coğrafya kastedilirken, dar anlamda Orta Doğu tanımının içine 13 devlet (Filistin'i de bir devlet olarak kabul edersek 14 devlet) girmektedir." (İdrisoğlu, 2010, s. 9-10)

³ Ortadoğu'lu ülkeler, özellikle Batılı ülkeler tarafından yaygın olarak kullanılan "Arap Baharı" kavramının yerine, "Arap Halkları Devrimi" kavramının kullanılması gerektiğini ifade etmektedirler. (III. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi, 12.10.2016)

nedeniyle güvenli olmayan ülkeler arasında gösterilmektedir. The Fund for Peace, 2016: 6-7)

Ortadoğu, yarı kurak-kurak iklim şartlarının hakim olduğu bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu bölgede gıda sorunsalı, su güvenliği ile birlikte ele alınmalıdır. Bu çalışmanın temel amacı, genel olarak Arap Baharı sonrasında söz konusu coğrafyanın gıda güvencesi sorununu nedenleriyle ortaya koyarak, Türkiye'nin bölge ülkeleri için önemini açıklamaktır. Çalışmanın başlangıcında söz konusu bölgenin gıda güvencesizliğine yol açan nedenler sıralanmakta ve sonrasında bölge ülkelerinin tarıma dair durumları ile gıda üretimi, tüketimi ve fiyat konuları detaylı olarak açıklanmaktadır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgedeki mevcut gıda güvencesizliği sorununun çözümü için önemli bir potansiyel olarak bu çalışmada ele alınmaktadır.

1. ORTADOĞU'DA SU SORUNU, İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KURAKLIK

Ortadoğu'da tarihin ilk çağlarından bu yana tatlı su kaynakları, bir yaşamsal değere sahiptir. Bu bölgede kit bir kaynak olarak su, ülkelere ekonomik, tarımsal ve kentsel gelişimleri bakımından stratejik avantaj kazandırmaktadır. Bölgedeki devletlerden sadece Irak, İran ve Lübnan'ın kendilerine yeter düzeyde su kaynaklarına sahip oldukları görülmektedir. Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletler su kaynakları yönünden fakir devletlerarasında sayılırken, yapay olarak su sıkıntısına itilen Ürdün ve Filistin gibi devletler de bulunmaktadır. Zira kişi başına düşen tatlı su yaklaşık 320 m³ (United Nations Development Programme, 2006: 135) olan Filistin'de bu durum, daha ciddi ölçüde yaşanmaktadır. Bölge devletlerindeki su kaynaklarının yaklaşık otuz yıl içinde sadece içme suyu gereksinmesini karşılayabileceği (Kaufman vd., 1997: 38) ve ortalama suyun elde edilebilirliği yönünden yaşanabilecek sorunların büyük ölçüde suyu kit olan ülkelere derinleşeceği (United Nations Development Programme, 2006: 136) tahmin edilmektedir. Kuraklığın yanı sıra, dinsel düşmanlıklar, ideolojik ayrılıklar, sınır tartışmaları ve ekonomik rekabet, bir "yüksek öneme sahip bir politika" (*high policy*) meselesi olarak suya ilişkin şiddeti arttırabilecek (United Nations Development Programme, 2006: 84) nedenler olarak sıralanabilir.

Nil, Ürdün, Fırat ve Dicle bölgenin en önemli akarsuları olurken, bölgenin

büyük bir kısmı sürekli akan sulardan yoksun kalmaktadır. Sadece bu nehirlerin geçtiği yerlerde su sıkıntısı yaşanmamaktadır. Bu nedenle söz konusu nehirlerin havzaları, zaman zaman devletlerarasında uyuşmazlıklara konu olabilmektedir. Özellikle son elli yıl içinde şiddet içeren yaklaşık 37 çatışmanın yaşandığı bilinirken, bunların 30'unun İsrail ve komşularından birisi arasında gerçekleştiği (Wolf vd., 2003: 39) ifade edilmektedir. Örneğin Nil Nehri'nin suları, Mısır, Sudan, Güney Sudan, Etiyopya, Uganda, Kenya, Tanzanya, Zaire (yeni adıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti), Burundi ve Ruanda arasında paylaşılmakta ve bundan dolayı bölgede uyuşmazlıklar doğabilmektedir. Mısır'ın İsrail ile uzun bir sınıra sahip olması, bu nehirden İsrail ya da Filistin'e su götürme yönünde ortaya konan görüşler ile Mısır'ın Arap ülkesi olarak Arap-İsrail uyuşmazlığında oynadığı büyük rolden dolayı, bölgeye ilişkin sorunlar gündeme gelebilmektedir. (Erol vd., 2003: 53) Çünkü bugün aşağı kıyıdaş ülke olmasına rağmen, Nil Nehri'nin yönetiminde büyük ölçüde Mısır, söz sahibidir. Bölgeye ilişkin stratejik kararların alınmasında baskın olan Mısır, genellikle Sudan ile birlikte hareket etmektedir. Ancak uluslararası hukuka göre bir kaynak ülkesi olarak Nil Nehri'nin kaynaklarına daha çok sahip olabilme hakkı olan Etiyopya ve Sudan ise bu nehirde Mısır'a oranla daha az söz sahibidir. Mısır, Etiyopya'nın Nil Nehri'ne ilişkin gerçekleştirmeyi istediği projeleri engellemektedir. Mısır'ın bunu kabul etmemesinin arkasında, bu projelerin İsrail tarafından gerçekleştirilmesi önerileri ile havzada etkin güç olma isteği, yani bölgede jeopolitik ve stratejik açıdan değerli bir kaynak olan suyu kontrol altında tutmak için yukarı havza ülkelerini kontrol altında tutmaya devam etmesi bulunmaktadır. (Erol vd., 2003: 54-55)

Buna ek olarak, Türkiye ve komşuları Irak ve Suriye arasında, Dicle ve Fırat sularının tahsisinden dolayı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. 1950'li yıllara kadar bu üç taraf devlet, temel gereksinmelerini nehirlerin doğal rejimleri çerçevesinde karşılamışlardır ve bu nedenle, büyük ölçekli biriktirme tesislerine gereksinme duymamışlardır. Ancak zamanla suyun jeopolitik ve stratejik özellik kazanmasıyla ve gereksinmelerin artmasıyla birlikte, bu üç devletin tek taraflı birtakım projeleri hayata geçirmeleri (Toklu, 1999: 101), bu kaynakların kullanıma ilişkin bazı sorunları ortaya çıkarmıştır.

Örneğin Irak, Türkiye'nin Dicle Nehri suyunu azaltacak projelerinden rahatsızlık duymaktadır. Ancak Türkiye'nin GAP kapsamında Dicle üzerinde inşa

ettiği altı proje, Irak'ın alacağı suda önemli bir azalmaya yol açmamaktadır. Çünkü bu nehir havzası, sulu tarımın yapılmasına uygun değildir. Dicle Nehri'nin sularını düzenlemeye yönelik bu barajlar, elektrik üretimi amaçlı olup, bu durum Irak'a herhangi bir zarar vermemekte, aksine işine yaramaktadır. Oysa Irak'ın sahip olduğu coğrafi koşullar (kurak ve yarı kurak bir iklime sahip olması); su altyapısının uzun süredir devam eden savaş, ambargo, işgal ve iç savaş döngüsü nedeniyle tahrip olması ve ayrıca kötü planlama, yetersiz ve uygun olmayan donanım kullanımı ile birlikte yeterli teknik personelin yokluğu, su sorununu karmaşık bir hale dönüştürmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre; bahsedilen bu nedenlerden dolayı ülkede su ve sağlık hizmetleri (*sanitation*) konusunda acil yardıma ihtiyaç duyan yaklaşık 5 milyon Iraklı bulunurken, bunlardan yaklaşık 2.8 milyonu gıda güvencesizliği içinde yaşamaktadır. Ancak toplam gıda gereksinmesinin sadece yüzde 32'sinin (347 milyon ABD Doları) karşılandığı belirtilmektedir. (FAO, 2014: 3, 50) Ülkede çatışmaların devam etmesi, tarımsal üretimi tehlikeye sokmaktadır. Selahaddin ilinde mısır, buğday ve arpanın ekildiği alanların yüzde 70-80'i zarar görmüş ya da yıkılmıştır. Ninova ilinde buğday ekim alanlarına tahsis edilmiş yüzde 32 dönümlük alanların verimliliğini düşürecek ölçüde ağır hasar görmüş ve bu alanların yüzde 68'i kaybedilmiştir. Bunun gibi, arpa için kullanılan alanların yüzde 43'ü hasar görmüş ve yüzde 57'si ise tamamen yıkılmıştır. (FAO/ WFP, 2016: 21)

Buna karşın Irak, ülkede yaşanan su sıkıntısının kaynağı olarak genellikle komşu ülkeleri ve özellikle Türkiye'yi görmektedir. Türkiye'nin, uygulamaya koyduğu çok yönlü bir kalkınma projesi olan ve kökleri 1930'lara dayanan GAP nedeniyle ülkeye giren Fırat ve Dicle nehirlerinin sularında bir azalma meydana geldiğini ve Irak'ta su sıkıntısının baş gösterdiğini iddia etmektedir. Bu iddia kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Çünkü özellikle Irak'ın ana su kaynağı durumunda olan Dicle Nehri'nde henüz su tüketen bir proje uygulamaya girmemiştir. Ayrıca uluslararası kuruluşların verileri dikkate alındığında, Irak komşu ülkelere göre oldukça yüksek kişi başına düşen su miktarına sahiptir. Irak'ta kişi başına düşen su miktarı yıllık 2461 metreküptür. Bu miktar çevre ülkeler ile karşılaştırıldığında yüksek bir miktardır. Kişi başına düşen yıllık su miktarı, Türkiye'de 1519 metreküp (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2017), Suriye'de 837 metreküp ve İran'da ise 1880 metreküptür. Irak'ın tarımsal üretimi, ithalatı ve aldığı yardımlar dikkate alındığında, ülkenin bu üretiminin kendine yeterli düzeyde olmadığı ve söz konusu

üretim açığının ise ithalatla kapatılmaya çalışıldığı (Özel, 2003: 34) görülmektedir.

Öte yandan bölgede azalan yıllık ortalama yağışların, özellikle Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Filistin'i etkileyebileceği düşünülmektedir. Artan sıcaklıklar, suya bağımlı bölge ülkelerindeki nehirlerin akışını azaltabilecektir. Lübnan'daki sıcaklıklarda görülebilecek 1,2 °C'lik bir artışın, akış rejimlerinin değişmesine ve nehir sularının buharlaşmasına yol açabileceği ve suyun yüzde 15 kadar kullanılabilirliğini azaltacağı tahmin edilmektedir. Kuzey Afrika'da da benzeri bir durumun görülebileceği düşünülmektedir. Örneğin 1 °C'lik bir artışın, 2020 yılına kadar Fas'ın Ouergha Havzası'nda yüzde 10 oranında su akışını azaltabileceği öngörülmektedir. Eğer diğer havzalarda da aynı durumlar yaşanırsa, her yıl büyük bir barajı dolduracak kadar su kaybedileceği varsayılmaktadır. Ortalama sıcaklıkların 0,5 °C'lik arttığı Kıbrıs Adası'nda yıllık yağış miktarı 20 mm azalırken, suyun elde edilebilirliği yüzde 40'ın altına düşmüştür. (Bergkamp et al., 2003: 22) Suriye için yapılan tahminlerde ise 2025 yılına kadar yenilenebilir suyun kullanılabilirliğinde yüzde 50'lik bir azalış ile birlikte daha ciddi sorunların yaşanabileceği belirtilmektedir. (United Nations Development Programme, 2007: 95) 2025 yılına kadar tüm bölgede kişi başına düşecek yıllık su miktarının, ortalama 667 metreküp olacağı (Kıran, 2005: 24) varsayılmaktadır. Kısaca, bölgede taban suyu düzeyinin düşmesi, nehir akışlarının azalması, yeni tedarik projeleri için gerekli ekonomik ve çevresel açıdan sağlam alanların olmaması ve kente dair talebin giderek artması, tarım için kullanılacak su miktarının kısıtlanmasına (Postel, 1996: 49); dolayısıyla gıda güvencesizliğine yol açmaktadır.

2003 ile 2009 yılları arasındaki 7 yıllık bir dönemi kapsayan ve Şubat ortasında (2013) yayınlanan bir çalışmaya göre (NASA, 04.03.2013; Voss et al., 2013), yaşanan kurak dönemin ve iklim değişikliğinin de etkisiyle, 2003 yılından itibaren yaklaşık 144 milyar metreküplük bir su kaybının gerçekleştiğini ve bu kaybın ya da eğilimin bölge ülkelerinden Türkiye, Suriye, Irak ve İran'ı doğrudan etkileyebileceği öne sürülmüştür. Bu Rapor'a göre; tatlı su kaybı, hem yüzey, hem yer altı sularında yaşanmakla birlikte, daha çok yüzde 60'lık bir kayıpla yer altı sularında gerçekleşmiştir. Bu tatlı su kaybının, İsrail ve Ürdün arasında yer alan Lut Gölü'nün toplam su miktarına eşit miktarda olduğu belirtilmiştir. Özellikle kuraklığın şiddetli yaşandığı 2007 yılında özellikle tarımsal amaçlı yer altı sularının kullanımının çok arttığı gözlemlenmiştir. Kuşkusuz bölgeye dair bu örnekleri

artırabilmek mümkündür. Yeni sulama kaynakları geliştirilmeden ekim alanları genişletilememektedir. Kurak ve yarı kurak bir iklime sahip bu bölgede mevcut su kaynakları, yetersiz düzeydeki su yönetim mekanizmaları yüzünden zaten verimsizce kullanılmaktadır. Dolayısıyla, gıda arzının artırılabilmesi için bu algı değişikliğine ek olarak, toprak veriminin artırılması ve iklim değişikliğinin sulama için gerekli olan su kaynakları üzerindeki etkilerinin azaltılması gerekmektedir.

2. ARAP BAHARI SONRASI ORTADOĞU'DA GIDA GÜVENCESİ

Bugün yeryüzünde nüfus artışıyla birlikte gözlemlenen sorunlardan biri, gıda güvencesizliğidir. Eskiden coğrafi bölgelerde kıtlık nedeniyle oluşan açlık, şimdilerde ekonomik entegrasyon sonucunda yetersiz üretim ve gelirden kaynaklanmaktadır. Bir taraftan kırsal alanda yaşayanlar yeterince gıdayı yetiştirememekte, diğer taraftan kentlerde yaşayanların kazançları ise gıdayı almaya yetmemektedir. Bu yüzyıl boyunca beslenmesi gereken insan sayısındaki artış, tarımda su kullanımını neredeyse beş kat artırmıştır. (Postel, 2000: 3) Bölgede kişi başına 0.19 hektarlık ekilebilir alan bulunmakta ve bu rakam dünyanın en düşük oranlarından birisidir. (Nigatu, 2015: 9) Önceleri gözle görülür biçimde belirgin olan ve sadece bazı bölgelerde ortaya çıkan açlık, bugün satın alma gücünün yokluğu (Türkiye Çevre Vakfı, 1989: 36) nedeniyle kötü ve yetersiz beslenme şeklinde çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu alanlar içerisinde Ortadoğu, dikkat çekmektedir.

Beslenme sorunuyla karşı karşıya olan Ortadoğu ülkeleri için gıdada kendi kendine yeterlilik meselesi, önemlidir. Tarımsal üretim son on yılda büyümesine rağmen, bölgede tahıl üretimi hektar başına, dünya ortalamasının (3,7 ton) altında olup, yaklaşık 1,9 tondur. (Nigatu, 2015: 9) Genel olarak tarım sektöründe kullanacakları su kaynaklarına kolay erişemediklerinden, verimli tarım arazilerini yeterli bir şekilde değerlendiremediklerinden ve sınırlı teknolojilere sahip olduklarından (Özel, 2003: 82-83) bu ülkeler, üretim istikrarını ve artışını sağlayamamakta, pahalı besinleri ithal etmekte ve gelişmiş ülkelere bağımlı ülkeler olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu nedenle sahip oldukları petrol gelirlerini büyük ölçüde gıda ithalatına ayırmaktadırlar. Öyle ki yüksek gelire sahip olan ülkeler daha fazla hububat ithal edebilmektedirler. Örneğin Suudi Arabistan dünya petrol rezervinin yüzde 16'sına sahip ve Kanada'dan sonra ABD'ye petrol

ihraç eden ikinci gelir düzeyi yüksek (günlük 2.9 milyon varil tüketen) (U.S. Energy Information Administration, 2014) ülke konumunda olup, mısır, buğday ve pirincinin yaklaşık yüzde 80'ini ithal etmektedir. Kendi petrolünün yüzde 20'sini Afrika'ya ihraç eden (U.S. Energy Information Administration, 2015) ve daha düşük gelirli (günlük 1.7 milyon varil tüketen) Mısır ise, yaklaşık yüzde 40'ını ithal etmektedir. (Nigatu, 2015: 10) Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (*Gulf Cooperation Council*) üye ülkelerinde bu durum daha ciddidir. Suudi Arabistan'ın da üye olduğu bu Konsey ülkelerinin gıda güvencelerini sağlayabilmek için gıda gereksinmelerinin nerdeyse tamamını (yüzde 90) dış ülkelere sağlamaktadırlar. Katar yüzde 97 ile dış ithalata bağımlılık yönünden Konsey'de üst sırada iken, onu yüzde 92 ile Bahreyn, yüzde 91 ile Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri, yüzde 89 ile Umman izlemektedir. (Taha, 29.09.2016) Ancak Ortadoğu ülkeleri, genel olarak ulusal gıda tüketiminin yüzde 25-50'sini (Maden, 2014: 62) ithal etmektedir. Bölgede gıda güvencesinin olumlu seyrettiği dönemler olsa bile, bunlar yerel düzenlemeler ya da yapısal önlemlerden dolayı değil, uluslararası piyasalardaki olumlu seyir ya da dönemsel iklim koşullarının elverişli olması nedeniyle yaşanmaktadır.

Diğer taraftan, bölgedeki üretim koşulları ve güçlü talep dikkate alındığında, buğday tüketimi, üretimini aşmış ve bölge ülkeleri ithalata ağırlık vermek zorunda kalmıştır. Bu konuda ABD'nin bölgedeki hakimiyeti ise, çoktandır bilinmektedir. Ancak son 20 yıldır bu ülkenin tahıl ihracatındaki pazar payı büyük ölçüde düşüş göstermektedir. Zira 1990'lı yıllarda ABD'nin yüzde 30 olan buğday ihracatı, son yıllarda özellikle Karadeniz ülkelerinin ve Avrupa Birliği ülkelerinin bölgeye olan ilgisinin yarattığı rekabet nedeniyle, yaklaşık yüzde 10'a düşmüştür. Bölgedeki ABD buğdayının en büyük alıcısı ise, Mısır ve Yemen'dir. Ancak Arap Baharı'nı yaşayan ülkelere olan bu iki ülke, gıda ithalatının finanse edilmesiyle ilgili zorluklar yaşamaktadır. Bilindiği üzere, yaşanan olaylar nedeniyle turizm ile sağlanan gelir ve doğrudan yabancı yatırımlarda büyük düşüşler meydana gelmiştir. Özellikle Mısır, uluslararası buğday talebini doğrudan etkileyen ülkelere biri olup dünyanın en önemli buğday ithalatçılarından biridir. Mısır, 2008 yılında Rusya'dan yaklaşık 3 milyon ton buğday alırken iki yıl sonra bu rakam yaklaşık 2 milyon tona gerilemiştir. Bu gibi bölge ülkelerinde gıda sübvansiyonu, gayrisafi yurt içi hasıllarının yüzde 1.2 – 1.8'ini oluşturmaktadır. (Maden, 2014: 60, 62) Türkiye, Cezayir, İsrail ve Fas, aynı zamanda ABD buğdayının en büyük ithalatçılarıdır. (Nigatu, 2015: 12) Bölgenin en temel gıda maddesi olan buğdayın

yani sıra, bu ülkeler şekerinin yüzde 70'ini ve bitkisel yağlarının yüzde 80'ini ithal etmektedirler. (OECD/FAO, 2016: 49)

Ortadoğu ülkelerinin gıda ithalatına yönelmelerinde kuraklığın büyük bir payı bulunmaktadır. 2006 – 2011 yılları arasında bölgede yaşanan kuraklık, bu bakımdan dikkate değerdir. Buna artan petrol fiyatları da eklenince, küresel ölçekte buğday ihracatçısı ülkeler üretim yönünden ve ithal eden bölge ülkeleri ise gıda fiyatlarının yarattığı yüksek enflasyondan dolayı zorluk yaşamıştır. 2011 yılında gıda fiyatlarından dolayı tüm dünyada 44 milyon kişinin günlük geliri yoksulluk sınırının altına (1,25 ABD Doları) düşmüştür. Bölgedeki bazı ülkelerde gıda fiyatları bu dönemde oldukça yükselmiştir; 2011 yılının gıda fiyat endeksi Mısır'da yüzde 19, Suriye'de yüzde 13, İran'da yüzde 26'dır. (The World Bank, 26.09.2016) Bu dönemde Çin, Ukrayna, Rusya, Kanada, Kazakistan ve Avustralya gibi ülkeler, küresel ölçekte buğday arzı baskısına neden olmuştur. Bu bölgede hakim ana sağlayıcılardan biri olan Rusya'da ayrıca iç piyasada sıkıntı yaratması endişesiyle tahıl, arpa ve çavdar ihracatına kısıtlamalar getirilmiştir. Rusya'da, örneğin buğday üretim miktarı yaklaşık 97 milyon ton iken, 2009 yılında 60 milyon tona düşmüştür. Amerika'dan sonra dünyanın ikinci büyük buğday ihracatçısı olan Kanada'da yağış oranlarının düşmesi elde edilen mahsulü dörtte bir oranında düşürmüştür. (Maden, 2014: 62) Bu çerçevede gıda fiyatlarının hızla artması, Arap Baharı olarak adlandırılan bu halk hareketlerinin esas nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Suriye'de devam eden iç savaş, ülkede gıda güvencesizliğine yol açmaktadır. Bu nedenle, devletin temel yapılarına ve hizmetlerine zarar vermesi nedeniyle savaş öncesi dönemlere göre ülkede kişi başına düşen gelir neredeyse yarı yarıya (yüzde 42) düşerken, gıda fiyatları ikiye katlanmıştır. (Maden, 2014: 63) Ülkede çatışmadan önce (2007-2011), ortalama 3.4 milyon ton buğday üretirken, sonrasında yaklaşık 2.4 milyon tona düşmüştür. (FAO/ WFP, 2016: 38) Bugün 8.7 milyon Suriyeli (2015 yılında 6.3 milyon kişi) açlık tehdidi altında bulunmaktadır. Halep, Şam kırsalı, Haseke, Hama ve Dara valiliklerinde durum daha kötü olup yöre insanların yüzde 40'ı gıda güvencesizliği içinde yaşamaktadır. (FAO/ WFP, 2016: 2) Buna ek olarak 6.5 milyondan fazla insan ülke sınırları içerisinde yer değiştirmiş, yaklaşık 5 milyon insan ise diğer ülkelere (Türkiye, Ürdün, Lübnan, Irak ve Mısır) sığınmıştır. (Food and Agriculture Organization of the United

Nations, September 2016) Örneğin, 2014 yılından bu yana Lübnan'daki Suriyeli mültecilerin yaklaşık yüzde 89'u, gıda güvencesizliğini yaşamaktadır. (FAO/ WFP, 2016: 25) Suriye hükümeti bu gergin ortamda bile ekonomik reformlarla kısa vadede istikrarı sağlamaya yönelik programlar yürütse de, hala halkın yarısından fazlası bu güvencesizliği yaşamak durumunda kalmıştır. 2015 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından 1.5 milyon Suriyeli'ye gıda yardımı yapılmıştır. Bu yıl ise, insani yardım kapsamında yaklaşık 3 milyon insana yardım edebilmek için 86.5 milyon ABD Doları değerinde bir meblağa ihtiyaç bulunduğu belirtilmektedir. (Food and Agriculture Organization of the United Nations, April 2016) Ülkenin üreticileri, nakliyatçıları ve tüccarları, artan işlem maliyetleri ve güvenlik riskleriyle mücadele etmektedirler. Ulaşım engeliyle birlikte bütün bunlar, tahıl birikimine neden olmuş; kent merkezlerinde talep karşılanamamış ve üretim alanlarında meyve ve sebzeler israf olmuştur. (FAO/ WFP, 2016: 38)

İç savaşın yaşandığı ve hemen her gün ölüm haberlerinin geldiği bölge ülkelerinden bir diğeri, Yemen'dir. İnsani durumun alarm verdiği Yemen'de ülke nüfusunun yarıdan fazlası, gıda güvencesi yoksunluğu ve kötü beslenme sorunları ile karşı karşıya bulunmaktadır. 2014 yılının sonlarından bu yana gıda güvencesizliği, yüzde 33 artış göstermiştir. Gıda güvencesizliğinin düzeyi, özellikle çatışmanın devam ettiği valiliklerde alarm vermekte ve önümüzdeki haftalarda ve aylarda bu durumun daha kötüleşeceği beklenmektedir. Yemen'in 20 valiliğinden 9'unda bugün gıda güvencesi durumunun insani bir felakete dönüşeceği belirtilmektedir. (FAO/ WFP, 2016: 4) 4.4 milyon Sudan'lı da gıda güvencesizliği içinde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturan bu insanların büyük çoğunluğu (yüzde 60), Darfur eyaletlerinde ve geriye kalanı ise Güney Kordofan, Kassala ve Kızıl Deniz eyaletlerinde yoğunlaşmaktadır. Bunda; yerel halk ile çiftçiler arasında doğal kaynak rekabetinden kaynaklı iç çatışmalar, yetersiz gıda üretiminin bir sonucu olarak ve makroekonomik etkenlerden dolayı yüksek gıda fiyatları, içme suyu kıtlığı ve kırsal alanlarda yaşanan kuraklık etkili olmuştur. (FAO/ WFP, 2016: 35-36)

3. TÜRKİYE’NİN GIDA GÜVENCESİ

1960’lı yılların ortalarından bu yana ülkenin gelişme stratejisinde öncelik sanayiye verilirken, tarım sektörü, bu politikada genel olarak destekleyici bir rol oynamıştır. Tarım politikaları, ucuz ve yeterli düzeyde gıda ürünleri ile sanayi için hammadde sağlamaya yönelik olmuştur. Bu doğrultuda uzun yıllar gıdaya yönelik olarak iç piyasa, büyük ölçüde korunmuştur. (Özel, 2003: 53, 57) Ancak sonraki yıllarda Türkiye, özellikle ihracat talebi doğrultusunda tarım ürünlerinde çeşitliliğe giderek, tarım sektörünü hem Ortadoğu, hem diğer ülke pazarları için büyük ölçüde genişletmiştir. Zira gıda güvencesini sağlamak, sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel koşullarından biri olarak görülmektedir. Bu kapsamda; ülkenin tarım ihracatı, 2006 yılında 3,6 milyar ABD Doları (gıda ve içecek sanayii dâhil 8 milyar ABD Doları), ithalatı ise 2,9 milyar ABD Doları (gıda ve içecek sanayii dâhil 5,4 milyar ABD Doları) seviyesinde gerçekleşmişken, 2012 yılında ihracat 5,4 milyar ABD Doları (gıda ve içecek sanayii dâhil 14,9 milyar ABD Dolar) ve ithalat ise 7,5 milyar ABD Doları (gıda ve içecek sanayii dâhil 12,6 milyar ABD Dolar) yükselmiştir. Meyve ve sebze grubu, ihracatın yaklaşık yarısını oluştururken, bu grubu ülkenin son yıllarda Ortadoğu pazarlarına yönelmesiyle ihracatı hızlı bir şekilde artan tahıl ve tahıl ürünleri grubu izlemektedir. Hayvancılık, su ve orman ürünlerine yönelik ihracatın ise, gerilediği görülmektedir. Tarım ürünleri ithalatı dikkate alındığında, tarımsal hammaddelerin payının yüzde 40 – 50 düzeyinde olduğu görülmektedir. 2007 yılında ülkede yaşanan kuraklığa rağmen, bu sektör yıllık ortalama yüzde 2,1 büyümüştür. 2007 – 2012 döneminde tarım ve gıda ürünleri ihracatı, yüzde 70 artarak, 9 milyar ABD Doları’ndan 15 milyar ABD Doları seviyesine çıkmıştır. 2013 yılında gerçekleşen ihracat ise, 16 milyar ABD Doları’nı aşmıştır. Ülkenin tarım ürünleri ithalatı ise, 14 milyar ABD Doları’na kadar yükselmiş ve sektörün toplam ithalat içerisindeki payı, yüzde 5 – 6 arasında gerçekleşmiştir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014b: 29) En çok ihraç edilen ürünler arasında; genel olarak fındık, kuru üzüm, kuru kayısı ve kuru incir bulunurken, Türkiye, son yıllarda bakliyat, zeytin, havuç, vişne, çilek, patates, domates, pırasa, biber, soğan gibi ürünler de yetiştirerek ihraç ettiği ürünlerini çeşitlendirmiştir. Yine dünyada bal üretimi konusunda öne çıkmakla birlikte, 2015 yılında toplam 18.6 milyon ton süt, 38.6 milyon ton tahıl, 28.5 milyon ton sebze, 17.5 milyon ton meyve, 2 milyon ton kümes hayvanı eti ve 1.1 milyon ton kırmızı et üretmiştir.

Aynı yıl 190 ülkeye 16.8 milyar ABD Doları değerinde 1.781 çeşit tarım ürünü ihraç etmiştir. (Invest in Turkey, 05.10.2016; USDA Foreign Agricultural Service, 2014)

Tarım sektörünün bu istikrarlı büyüme politikasındaki kararlılığı, kalkınma planlarına da yansımıştır. Zira halkın sağlığı ve ekonomik boyutları nedeniyle önem kazanan gıda güvencesi meselesi, 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nda (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 98-101) esasen “Yenilikçi Üretim, İstikrarlı Yüksek Büyüme” başlığı altında düzenlenmektedir. Bu planda; toplumun yeterli ve dengeli beslenmesini esas alan, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, etkin ve talebe dayalı üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü artırmış, doğal kaynakları sürdürülebilir kullanan bir tarım sektörünün oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. 2023 yılında ülkenin temel hedefleri arasında; tarıma dair gayrisafi yurt içi hasılayı 150 milyar ABD Doları'na çıkarma, tarım ihracatını 40 milyar ABD Doları'na yükseltme ve sulanabilir alanı ise 5,4 milyon hektardan 8,5 milyon hektara çıkarma (Invest in Turkey, 05.10.2016) bulunmaktadır.

Türkiye, tarım politikaları bakımından yeni bir döneme geçme kararlılığını Milli Tarım Projesi'yle ortaya koymaktadır. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı bünyesinde “Milli Tarımı Destekleme Modeli” olarak adlandırılan proje kapsamında yapısal reformlar ile orta ve uzun vadeli politikaların gerekliliği vurgulanmaktadır. Proje'de temel hedefin; tarımda ithalata duyulan bağımlılıktan kurtulup, yeniden ihracatçı konuma gelebilmek olduğu vurgulanmakta ve tarımda havza bazlı üretime destek verileceği belirtilmektedir. Bu amaçla yapılan saha çalışmaları sonucu 941 havza belirlenmiş; hangi bölgenin, hangi ürüne uygun olduğu tespit edilmiştir. İlgili Bakanlık tarafından bu çerçevede 19 stratejik ürün belirlenmiştir. Söz konusu ürünlerden buğday ve yem bitkilerinin ülkenin her yerinde, özellikle belirlenen havzalarda koşulsuz destekleneceği belirtilmiştir. Tarımın dışında, hayvancılıkta da yerli üretimi destekleme modelini uygulanacağı ayrıca belirtilmektedir. Ülkenin 25 ilinde mera hayvancılığı yetiştirici bölgelerinin oluşturulacağı söylenmiştir. (Donat, 12.11.2016; T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 12.11.2016; HT Business, 12.11.2016)

Öte yandan Türkiye'nin gıda güvencesine yönelik bu stratejik hedefleri doğrultusunda, GAP hem ülkenin ve hem Ortadoğu ülkelerinin gıda gereksinmelerini sağlayacak potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Zira bu proje,

tarımsal üretim yönünden büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak bugüne değin söz konusu bölgede gıda ihracatında istenen düzey yakalanamamıştır. Bunda; örgütlenememe, tarımsal işletmelerin küçük ve dağınık yapıda olması, tanıtımda ve pazara erişimdeki yetersizlik, finansman ve ürün kalitesi (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013: 98-99) etkili olmuştur. Söz edildiği üzere, başta ABD olmak üzere, Avrupa Birliği, Avustralya, Yeni Zelanda, Brezilya ve Kanada, bölgedeki gıda ithalatında etkin olan ülkeler arasında gösterilmektedir. Bu bakımdan, Türkiye'nin GAP'ı kapsayan bölgede iyi bir üretim planlamasını gerçekleştirilmesi ve ayrıca söz konusu coğrafyanın gıda pazarına uygun bir şekilde kendini yeniden yapılandırması gerekmektedir. (Kılıç ve Maden, 2011: 95) Bölgedeki mevcut tarımsal üretim, ağırlıklı olarak tahıl, pamuk ve bakliyata dayanmaktadır. Ortadoğu ülkelerine karayoluyla gününbirlik mesafede olunulması, pazarlama bakımından stratejik bir özellik yaratmaktadır. Zira bu bölgede yetiştirilecek tarımsal ürünler, hem süre, hem taşıma maliyetleri yönünden dış pazarlama sorununu azaltabilecektir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a: 51)

GAP, başlangıçta Fırat ve Dicle'den elektrik elde etmek, ekim alanlarını sulamak ve bölgenin içme suyu gereksinmesini temin etmek amacıyla planlanmıştır. Ancak zamanla dünyada yaşanan gelişmelere koşut olarak 1989 yılında GAP Master Planı'nın hazırlanmasıyla birlikte bir sosyal ve ekonomik kalkınmışlık hedefine dönüştürülmüştür. (Eren, 2008: 84) Başlangıçta bu proje, bölgenin sadece su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi için tasarlanmıştır; bu çerçevede söz konusu havzada sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ile 1,8 milyon hektar alanda sulama yatırımlarının yapımı planlanmıştır. GAP enerji santrallerinin toplam kurulu gücü, 7476 megavat olup, yılda 27 milyar kilovat-saat enerji üretimi öngörülmektedir. İnsan odaklı bir kalkınma projesi olarak sunulan GAP, bölgenin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek, yöre halkının gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını gidermek, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını artırarak ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 02.10.2016) GAP'ın tamamlanmasıyla, su kaynaklarını geliştirme programının yanı sıra, kişi başına gelirden yüzde 209'luk bir artışın ve yaklaşık 3.8 milyon kişiye istihdam olanağının yaratılması amaçlanmaktadır. (T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge

Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2007: 2)

GAP'ın alanı; Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan 9 ili (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak) kapsamakta ve bu illerin alan ve nüfus büyüklüğü, ülke ortalamasının yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Ülkenin hidroelektrik gücünün neredeyse yarısını (yüzde 40) oluşturan GAP, tam kapasiteyle uygulanmaya başlandığında ülkenin toplam elektriğinin yüzde 25'ini karşılayabilecektir. (Aktaş Acabey, 2006: 286) Yapımı öngörülen hidroelektrik santrallerinin, kurulu güç itibarıyla önemli bir bölümü tamamlanabilmiştir. 2015 itibarıyla 13 hidroelektrik santralinin tamamlandığı ve santral kurulu güçleri itibarıyla hidroelektrik enerji projelerinin yüzde 74'ünün gerçekleştirildiği yetkililer tarafından dile getirilmektedir. Bölgede yılda 20,6 milyar kilovat-saat elektrik üretimi kapasitesi oluşturulmuştur. Ayrıca proje kapsamında bugüne değin 19 baraj tamamlanmıştır. GAP'ın tamamlanmasıyla 1,8 milyon hektar alanın sulamaya açılması, yılda 27 milyar kilovat-saat hidroelektrik enerji üretimi ile ülke enerji ihtiyacının büyük bir bölümünün karşılanması öngörülmektedir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 01.05.2017)

Ülkede yaklaşık 28 milyon hektar alan işlenmekte olup, bu alanın yüzde 11,4'ü (3,2 milyon hektar) ve ülkenin su potansiyelinin dörtte biri GAP Bölgesi'nde yer almaktadır. Zira bölgenin başat sektörü, tarımdır. Bu bölgede 7.5 milyon hektar alanın 3,2 milyon hektarlık kısmı tarımsal faaliyetlere elverişlidir. Tarımsal sulama GAP'ın en önemli altyapı yatırımlarından biri olmakla birlikte, yaklaşık 2,1 milyon hektarlık brüt alan sulama potansiyeline sahiptir. Bu ise, ülkenin ekonomik olarak sulanabilir arazisinin yüzde 20'sine karşılık gelmektedir. 2014 yılından bu yana, Fırat ve Dicle havzalarında toplam 424.710 hektar alan sulamaya açılmıştır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 03.10.2016)

Türkiye'nin bölgesel kalkınmaya yönelik en büyük yatırımı olarak tanımlanan GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında şimdiki kadar devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan, sulu tarıma açılmış olacaktır. Böylece, projenin tamamlanmasıyla ortaya çıkacak yüksek tarım ve sanayi potansiyeli ile bölgedeki ekonomik hasılanın 4,5 kat artacağı ve yaklaşık 4 milyon kişiye istihdam olanağının sağlanacağı ileri sürülmektedir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 03.10.2016) Bu bakımdan, söz konusu

projeyle tarıma dayalı sürdürülebilirliği teşvik etme ve kırsal üretkenliği geliştirme amaçlanmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 04.10.2016)

GAP Bölgesi, 2013 yılı verilerine göre, ülke pamuk üretiminin yarısından fazlasını (yüzde 58) karşılamakta olup, ülke genelinde yetiştirilen kırmızı mercimeğin yüzde 98'i, antepfıstığının yüzde 85'i, arpanın yüzde 16'sı, durum buğdayının yüzde 46'sı ile mısırın yüzde 27'si bu bölgeden karşılanmaktadır. Bölge'de sulama altyapı sistemlerinin tamamlanmasıyla birlikte özellikle yaş sebze, meyve ve endüstri bitkilerinin (pamuk, mısır, soya) üretiminde büyük artış beklenmektedir. Bölgede 1985 ve 1990 yılları arasında buğday, arpa, mercimek, pamuk, nohut ve sebze üretilirken, 1995 yılında sulama imkânlarının gelişmesiyle birlikte pamuk ve son yıllarda ikinci ürün olarak mısır üretimi ön plana çıkmıştır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 03.10.2016)

GAP Bölgesi'nin sulu tarıma açılması ile beraber sanayide önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Son yıllardaki dış ticaret rakamlarında kayda değer artışlar gözlemlenmektedir. 2000 yılında 503 milyon ABD Doları olan ihracat, 2005 yılında 2,2 milyar ABD Doları'na, 2007 yılında 3,3 milyar ABD Doları'na ve 2013 yılında 8,9 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracatın Türkiye toplam ihracatı içindeki payı ise, 2000 yılında yüzde 1,8'den 2013 yılında yüzde 5,9'a yükselmiştir. İhracat değerinin artmasında; mevcut ticaret ağlarının bölge ile entegre hale getirilmesi, mevcut ulaşım ağlarının iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılması etkili olmuştur. GAP kapsamında tamamlanacak sulama projeleriyle birçok tarımsal üründe yüzde 15'lere ve hatta yüzde 100'lere varacak bir üretim payına erişilebileceği varsayılmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 03.10.2016)

SONUÇ

Beslenme sorunuyla karşı karşıya olan Ortadoğu ülkeleri için gıdada kendi kendine yeterlilik, önemli bir meseledir. Yarı kurak-kurak iklim koşullarının hakim olduğu bir bölgede yer alan söz konusu ülkeler, tarım sektöründe kullanacakları su kaynaklarına kolay erişememekte ve verimli tarım arazilerini yeterli bir şekilde değerlendirememektedirler. Bu nedenle, sahip oldukları petrol gelirlerini büyük ölçüde gıda ithalatına ayırmakta ve gelişmiş ülkelere bağımlı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bölgede gıda güvencesinin olumlu seyrettiği dönemler olsa bile, bunlar söz konusu ülkelerin yerel düzenlemeleri ya da yapısal önlemlerinden dolayı değil, uluslararası piyasalardaki olumlu seyir veya dönemsel iklim koşullarının elverişli olması nedeniyle yaşanmaktadır.

Kırılgan bir coğrafyada bulunan Ortadoğu ülkeleri, yaşanan siyasal ve sosyal istikrarsızlıklardan dolayı Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle oluşturmaya çalıştığı ekonomik bütünleşmenin önünde kısa vadede önemli bir risk oluşturmaktadır. Uzun yıllar bölge ülkeleri, sahip olduğu stratejik doğal kaynaklar ile etnik ve dinsel farklılıklardan dolayı su, enerji gibi alanlarda ortak işbirliği ve projeler geliştirememişlerdir. Aksine, dünyada kıt olduğu söylenen bu kaynakların bölgede çatışmaların esas nedeni olduğu vurgusu yapılmaktadır. Oysaki yürütülecek ikili ya da çoklu müzakerelerle, verimliliği artıracak ortak plan ve projeler geliştirilebilir. Bölge ülkeleri, önyargısız oluşturacakları göreceli güven ortamı içinde gıdaya dayalı işbirliğine yönelik projeler geliştirebilirler.

Bu doğrultuda, artan nüfusunun ve gelirinin yanı sıra, kültürel yakınlığıyla önemli bir potansiyel taşıyan Ortadoğu'nun Türkiye için gıda ürünlerinde daha büyük bir dış pazar haline gelmesi beklenebilir. Zaten Türkiye, son yıllarda özellikle ihracat talebi doğrultusunda tarım ürünlerinde çeşitliliğe giderek, tarım sektörünü bu bölge ülkelerine yönelik genişletmektedir. Ülke ihracatının yaklaşık yarısını meyve ve sebze grubu oluştururken, son yıllarda bu pazarlara yönelik hızlı bir şekilde tahıl ve tahıl ürünleri grubuna yönelinmiştir. Son olarak, Türkiye'nin gıda güvencesinin sağlanması için geliştirilen stratejik hedefleri doğrultusunda GAP hem ülkenin, hem Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerin gıda gereksinmelerini sağlayacak potansiyeli bulunmaktadır. Bu bölgeden yapılan ihracat değerinin artmasında, mevcut ticaret ağlarının bölge ile entegre hale getirilmesi, iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılması bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş A., M. (2006). Sınıraşan Sular: Hukuki Rejim, Dicle-Fırat ve Türkiye'nin Diğer Sınıraşan Suları, Beta Yayınları, İstanbul.

Bergkamp, G., Brett O. and Burton I. (2003). Change: Adaptation of Water Resources Management to Climate Change, IUCN, Gland.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Toprak Su Kaynakları (2017), <http://www.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklari> (erişim tarihi 01 Mayıs 2017).

Donat, İ., Tarımda Milli Dönem (Ekim 2016), <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1930943-tarimda-milli-donem> (erişim tarihi 12 Kasım 2016).

Eren, E. (2008). "Suya Yazılan Tarih: GAP", National Geographic Türkiye, No. 83.

Erol, M. S., Şen, A., Şüküroğlu, M., Baycaun S., Ekrem N. H., Kaya, İ. ve Ökmen, M. (2003). Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri (Edit.: Aziz Koluman), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.

FAO (2015). The State of Agricultural Commodity Markets: Trade and Food Security: Achieving a Better Balance between National Priorities and the Collective Good, 2015–16, Rome.

FAO (2014). 2014/2015 Iraq Strategic Response Plan.

FAO/ WFP (2016). Monitoring food security in countries with conflict situations: A joint FAO/WFP update for the United Nations Security Council (July 2016).

Food and Agriculture Organization of the United Nations (2009). Irrigation in the Middle East region in figures: AQUASTAT Survey – 2008 (Edit. Karen Frenken), FAO Water Reports 34, Rome.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (April 2016). Syrian Arab Republic Situation Report.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (September 2016). Syrian Arab Republic Situation Report.

Hough, P. (2014). Environmental Security: An Introduction, Routledge: New York.

HT Business, 6 maddede Milli Tarım Projesi nedir? (Ekim 2016), <http://www.businessht.com.tr/ekonomi/haber/1310398-6-maddede-milli-tarim-projesi-nedir> (erişim tarihi 12 Kasım 2016).

Invest in Turkey, Agriculture and Food, <http://www.invest.gov.tr/en-US/sectors/Pages/Agriculture.aspx> (erişim tarihi 05 Ekim 2016).

İdrisoğlu, R.E. (2010). Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Kaufman, E., Oppenheimer, J. and Wolf A. T. (1997). "Transboundary Fresh Water Disputes and Conflict Resolution: Planning an Integrated Approach", Water International, Vol. 22, No. 1.

Kılıç, S. ve Maden, T. E. (2011). "Prof. Dr. Ahmet Şahingöz: "GAP Ortadoğu'yu Doyurur"", Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 28, ss. 93-97.

Kıran, A. (2005). Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Maden, T. E., " "Susuz ve Çaresiz: Ortadoğu'da Su Sorununa Çözüm Arayışları" Konferansı: 14-18 Mayıs 2014, İstanbul", <http://www.orsam.org.tr/files/OA/63/etkinlik4.pdf> (erişim tarihi 10 Eylül 2016).

Maden, T. E. (2014). "Arap Baharı ve Gıda Güvenliği", Ortadoğu Analiz, Cilt: 6, Sayı: 62, ss. 60-63.

NASA, NASA Satellites Find Freshwater Losses in Middle East (02.12.13), http://www.nasa.gov/mission_pages/Grace/news/grace20130212.html (erişim tarihi 04 Mart 2013).

Nigatu, G. and Motamed, M. (2015). Middle East and North Africa Region: An Important Driver of World Agricultural Trade, A Report from the Economic Research Service, United States Department of Agriculture.

OECD/FAO (2016). OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025, OECD Publishing, Paris.

Özel, L. (2003). Ortadoğu Ülkelerinin Gıda Güvenliği ve Gıda Politikaları, Hacettepe

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Postel, S. (2000). *Son Vaha: Su Sıkıntısıyla Karşı Karşıya* (Çev.: F. Şebnem Sözer), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara.
- Postel, S. (1996). “Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak”, *Dünyanın Durumu 1996: Sürdürülebilir Bir Toplum Yolundaki Gelişmeler Hakkında Bir Worldwatch Enstitüsü Raporu* (Çev. Sinem Gül), TÜBİTAK-TEMA Vakfı Yayınları, Ankara.
- Spencer, C. (2008). *North Africa: New Challenges, Old Regimes, and Regional Security*, Africa Program Working Paper Series, International Peace Institute.
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Başbakan Yıldırım, Milli Tarım Projesi’ni açıkladı (Ekim 2016), <http://www.tarim.gov.tr/Haber/1037/Basbakan-Yildirim-Milli-Tarim-Projesini-Acıkladi> (erişim tarihi 12 Kasım 2016).
- United Nations Development Programme (2007). *Human Development Report 2007/ 2008 (Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World)*, New York.
- United Nations Development Programme (2006). *Human Development Report (Beyond Scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis)*, New York.
- USDA Foreign Agricultural Service (2014). *International Agricultural Trade Report: Turkish Agricultural Exports Continue to Surge*.
- U.S. Energy Information Administration (2015). *International Energy Data and Analysis: Egypt*.
- U.S. Energy Information Administration (2014). *Country Analysis Brief: Saudi Arabia*.
- Taha, S. M., *Kingdom imports 80% of food products* (20 April 2014), <http://www.arabnews.com/news/558271> (erişim tarihi 29 Eylül 2016).
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2007). *Güneydoğu Anadolu Projesi’nde Son Durum: GAP İdaresi’nin Faaliyetleri*, Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Sürdürülebilir Kalkınma Programı, <http://www.gap.gov.tr/gap-surdurulebilir-kalkinma-programi-sayfa-28.html> (erişim tarihi 04 Ekim 2016).

T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP'ta Son Durum, <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html> (erişim tarihi 01 Mayıs 2017).

T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP ve Tarım, <http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html> (erişim tarihi 03 Ekim 2016).

T.C. Kalkınma Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Nedir?, <http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html> (erişim tarihi 02 Ekim 2016).

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a). Gıda Ürünleri ve Güvenilirliği (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b). Tarımsal Yapıda Etkinlik ve Gıda Güvenliği (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Özel İhtisas Komisyonu Raporu), Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.

The Fund for Peace (2016). Fragile States Index 2016.

The World Bank, Food Price Watch (April 2011), http://www.worldbank.org/foodcrisis/foodpricewatch/april_2011.html (erişim tarihi 26 Eylül 2016).

Toklu, V. (1999). Su Sorunu: Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Türkiye Çevre Vakfı (1989). Ortak Geleceğimiz (Çev. Belkis Çorakçı), Ankara.

United Nations General Assembly (2015). Right to food, Seventieth session, Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms, A/70/287.

Voss, K. A., J. S. Famiglietti, M. Lo, C. de Linage, M. Rodell, and S. C. Swenson (2013). "Groundwater depletion in the Middle East from GRACE with implications for transboundary water management in the Tigris-Euphrates-Western Iran

region”, Water Resources Research, Vol. 49.

Wolf, A. T., Yoffe, S. B., Giordano, M. (2003). “International Waters: Identifying Basins at Risk”, Water Policy, Vol. 5.

World Population Review, The Middle East Population 2017 (2017), <http://worldpopulationreview.com/continents/the-middle-east-population/> (erişim tarihi 30 Nisan 2017).

III. Ortadoğu’da Siyaset ve Toplum Kongresi (12.10.2016). Panel 9: Arap Devrimleri, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya, 11-13 Ekim 2016.

